

РЕЦЕНЗІЯ

**доктора юридичних наук, професора, завідувача, професора
кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки**

КНИША Сергія Володимировича

**на дисертацію ХЛИСТІК Мирослави Андріївни
на тему: «Медіація як альтернативний спосіб врегулювання
земельних спорів»,**

**подану на здобуття ступеня доктора філософії за
спеціальністю 081 «Право» галузі знань 08 «Право»**

Ступінь актуальності теми дисертаційного дослідження. Однією з ключових проблем сучасної земельно-правової науки є пошук належних та ефективних способів і форм вирішення земельних спорів. Особливої актуалізації на сьогодні набувають альтернативні способи вирішення таких спорів, що зумовлюється складністю й тривалістю процедур традиційного судового вирішення земельних спорів, неоднозначністю судової практики у цій сфері тощо. Водночас євроінтеграційні прагнення України зумовлюють необхідність адаптації чинного земельного законодавства до європейських і світових стандартів, в тому числі й щодо альтернативних способів вирішення земельних спорів. Вказане вимагає нових правових підходів і рішень з метою формування ефективного правового механізму альтернативного вирішення таких спорів.

Прийнявши у 2021 році Закон України «Про медіацію», наша держава як асоційований член Європейського Союзу, як країна з найтривалішою земельною реформою у світі, вживаючи заходи щодо впровадження

міжнародних стандартів та покращення доступу до правосуддя, обрала медіацію як один із найефективніших шляхів розвитку альтернативних способів врегулювання спорів.

Актуальність комплексного дослідження медіації як альтернативного способу врегулювання земельних спорів відповідає Цілям сталого розвитку України до 2030 року, а саме, цілі 16 «Сприяння побудові миролюбного і відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях».

Не применшуючи наукову цінність праць вітчизняних та зарубіжних вчених, які присвячені різним аспектам використання альтернативних способів вирішення земельних спорів, зокрема, медіації, необхідно вказати на той факт, що на сучасному етапі у правовій науці відсутнє комплексне дослідження медіації як способу врегулювання земельних спорів з урахуванням євроінтеграційного вектору України та викликів у сфері земельних правовідносин, спричинених умовами воєнного стану.

Враховуючи наведене вище, актуальність дослідження Хлистік М. А. «Медіація як альтернативний спосіб врегулювання земельних спорів» не викликає жодних сумнівів, є своєчасним та вкрай необхідним в контексті як воєнних викликів, так і земельної та судової реформи.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Достовірність та обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій дисертаційної роботи Хлистік М. А. базується на широкому використанні як національного законодавства, так і міжнародноправових актів, ретельному вивченні матеріалів судової практики, аналітичному опрацюванні даних інтернет-ресурсів, глибокому аналізі наукових робіт провідних українських та

зарубіжних вчених, результатів власних досліджень авторки, науково-теоретичному аналізі та офіційному тлумаченні нормативних джерел. Дисертанткою опрацьовано понад триста літературних джерел.

Обґрунтованість наукових положень та отриманих висновків визначається вмілим застосуванням методів наукового пізнання від загальнонаукових до спеціально-наукових методів. Так, застосування діалектичного методу як фундаментального загальнонаукового методу лягло в основу дослідження сутності медіації та земельних спорів як окремих категорій та у їх взаємозв'язку, а також системного аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду застосування медіації у сфері земельних відносин (розділи 1, 2, 3). Завдяки системно-структурному методу здобувачка дослідила сучасне правове регулювання процедури медіації, порядок вирішення земельних спорів органами, визначеними земельним законодавством, виокремила їх основні переваги та недоліки (розділ 2). За допомогою формально-логічного методу було здійснено науково-практичне тлумачення правових понять, виокремлено їх характерні риси та побудовано класифікації (розділи 1, 2). Використання порівняльно-правового методу дозволило дослідити вітчизняне та зарубіжне законодавство у сфері використання медіації (розділи 2, 3.). Метод візуалізації даних був вдало використаний при формуванні Ментальної карти розвитку земельної медіації в Україні (підрозділ 3.3).

Структура дисертації Хлистік М. А. є логічною, відповідає меті та завданням, що узгоджені з предметом та об'єктом дослідження. Виклад наукового матеріалу є послідовним та інформативним.

Аналіз структури, змісту та наукових результатів рецензованої роботи показує, що визначені відповідно до мети завдання дослідження Хлистік М. А. в цілому успішно вирішила. На цій основі здобувачкою сформульовані власні

наукові висновки та практичні рекомендації з досліджуваної теми, які вперше виносяться на захист, а також удосконалюють наявні юридичні конструкції, поняття і категорії та розвивають чимало висловлених у правовій науці положень, висновків, ідей, зокрема, щодо розуміння природи медіації та особливостей її застосування для врегулювання земельних спорів:

- запропоновано авторське визначення поняття медіації, відповідно до якого медіація – це структурований процес переговорів, організацію та проведення якого забезпечує незалежний та неупереджений медіатор з метою врегулювання спору шляхом налагодження неконфліктної комунікації та пошуку сторонами спору взаємоприйнятних рішень, які базуються на інтересах та потребах сторін;

- проаналізовано моделі медіації, які застосовуються у сучасній світовій практиці, та обґрунтовано висновок про те, що у національному законодавстві України (в Законі України «Про медіацію») закріплено саме фасилітативну (класичну) модель медіації, для якої характерним є відсутність можливості у медіатора пропонувати власні варіанти рішень сторонам спору;

- виявлено залишення поза увагою як у сучасній вітчизняній юридичній доктрині, так і у діючій нормативно-правовій базі визначення поняття «земельної медіації» як окремої категорії. Запропоновано під медіацією земельних спорів (земельною медіацією) розуміти структурований процес переговорів, організацію та проведення якого забезпечує незалежний та неупереджений медіатор з метою врегулювання земельного спору шляхом налагодження неконфліктної комунікації та пошуку сторонами земельного спору взаємоприйнятних рішень, які базуються на інтересах та потребах сторін земельного спору;

- встановлено існуючі наукові підходи щодо класифікації критеріїв медіабельності конфліктів/спорів та обґрунтовано авторську пропозицію –

медіабельність земельного спору визначати на підставі встановлення двох груп ознак: 1) правових (формальних) ознак медіабельності земельного спору, сукупність яких дозволяє розпочати процедуру медіації та є необхідною для того, щоб медіація могла мати місце, та 2) фактичних ознак медіабельності земельного спору, які свідчать про високу ймовірність успішного врегулювання земельного спору шляхом медіації.

Вбачається, що є належним чином продуманими та аргументованими, а тому заслуговують на підтримку положення щодо:

- особливостей та проблемних питань судового порядку вирішення земельних спорів, серед яких авторкою виділено: а) проблеми у визначенні вірної підсудності земельних спорів; б) проблеми у виборі належного й ефективного способу захисту прав; в) відсутність сталої судової практики та неодноразова зміна позиції Верховного Суду щодо окремих питань при розгляді земельних спорів; г) велике навантаження на суддів та надмірна тривалість судового розгляду земельних спорів; д) низька ефективність виконання судових рішень у земельних спорах;

- перспективи використання медіації, у тому числі земельної, крізь призму правового регулювання та практики застосування медіації у таких країнах, як Австралія, Велика Британія, Греція, Грузія, Індія, Італія, Іспанія, Литва, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Словенія, США, Туреччина, Франція тощо;

- проблемних моментів у способі вирішення земельних спорів за участю органу місцевого самоврядування та встановлення найтипівіших порушень які допускають при виконанні своїх повноважень посадові особи органу місцевого самоврядування, члени комісій з розгляду земельних спорів, а саме: а) протиправна бездіяльність (ухилення від виконання своїх повноважень); б) розгляд земельного спору без присутності зацікавлених сторін;

в) необґрунтована відмова у розгляді та вирішенні земельного спору; г) вихід за межі своїх повноважень; д) порушення строків розгляду земельного спору; е) невиконання рішень.

Цінною та науково обґрунтованою в контексті запровадження медіації для врегулювання земельних спорів є пропозиція Хлистік М. А. щодо ведення статистичного обліку випадків примирення сторін спорів шляхом медіації у судових процесах (у різних категоріях справ, у тому числі, пов'язаних із земельними спорами) та відображати їх у річних судових звітах, а також запропоновано (з урахуванням вимог щодо дотримання принципу конфіденційності) організувати статистичний збір загальної інформації щодо кількості проведених приватних медіацій для врегулювання спорів (у тому числі у сфері земельних відносин).

Наукова новизна положень і висновків дисертації. Ретельний аналіз змісту дисертації дає підстави для висновку, що вона дійсно є комплексним завершеним науковим дослідженням, метою якого є встановлення особливостей правового регулювання та практики застосування медіації як альтернативного способу врегулювання земельних спорів на основі аналізу сучасного вітчизняного та зарубіжного законодавства, з урахуванням світового досвіду функціонування моделей медіації; формулювання пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства та окреслення оптимальних напрямків розвитку медіації земельних спорів в Україні.

Серед найбільш вагомих результатів, які вперше у правовій доктрині визначають наукову новизну проведеного дисертаційного дослідження, можна відзначити наступні:

- запропоновано авторське визначення медіації як структурованого процесу переговорів, організацію та проведення якого забезпечує незалежний та неупереджений медіатор з метою врегулювання спору шляхом

налагодження неконфліктної комунікації та пошуку сторонами спору взаємоприйнятних рішень, які базуються на інтересах та потребах сторін;

- сформульовано авторське визначення земельної медіації як структурованого процесу переговорів, організацію та проведення якого забезпечує незалежний та неупереджений медіатор з метою врегулювання земельного спору шляхом налагодження неконфліктної комунікації та пошуку сторонами земельного спору взаємоприйнятних рішень, які базуються на інтересах та потребах сторін земельного спору;

- сформульовано авторське розуміння медіабельності земельного спору як сукупності необхідної та достатньої кількості факторів та ознак спору, які, по-перше, дозволяють розпочати процедуру медіації, та, по-друге, свідчать про високу ймовірність успішного врегулювання земельного спору шляхом медіації;

- обґрунтовано необхідність введення до складу комісій з розгляду земельних спорів, створених органами місцевого самоврядування, професійних медіаторів, які спеціалізуються на розгляді спорів у сфері земельних відносин;

- запропоновано авторську класифікацію медіації на основі двох критеріїв (добровільності/обов'язковості та інтегрованості у судову систему):
1) добровільна досудова медіація (приватна медіація) – медіація, яку сторони можуть обирати за власною згодою для врегулювання спору у досудовому порядку; 2) обов'язкова досудова медіація – обов'язкова інформаційна зустріч з медіатором, яка передбачена законодавством країни для певної категорії спорів як передумова звернення до суду; 3) добровільна судова медіація – медіація, до якої сторони спору можуть вдатися під час судового процесу, прийнявши пропозицію судді або висловивши власне спільне бажання спробувати медіацію; 4) обов'язкова судова медіація – інформаційна зустріч з

медіатором, на яку сторони спрямовує суд своїм власним рішенням під час судового процесу (згода сторін не вимагається); 5) квазіобов'язкова медіація – коли вимога використання медіації прямо не встановлена або встановлена як рекомендація, проте законом запроваджені процесуальні санкції (як правило, фінансові) за відмову без поважних причин брати участь у медіації;

- запропоновано авторський умовний поділ правового регулювання медіації в таких країнах, як Австралія, Велика Британія, Грузія, Індія, Норвегія, США, Туреччина, Україна та ряду країн Європейського Союзу за критеріями: добровільна/обов'язкова та досудова/судова на чотири основні групи: 1) національні правові системи з добровільною медіацією (досудовою та судовою) та обов'язковою медіацією (досудовою та судовою); 2) національні правові системи з добровільною медіацією (досудовою та судовою) та обов'язковою медіацією (досудовою або судовою); 3) національні правові системи з добровільною медіацією (досудовою та судовою) та квазіобов'язковою медіацією; 4) національні правові системи з добровільною медіацією (досудовою та судовою);

- встановлено основні способи інтеграції медіації у правові системи країн, серед яких виділено: 1) стимулювання (заохочення) використання медіації, наприклад, шляхом повернення частини судового збору у разі примирення сторін шляхом медіації під час судового процесу, переривання строків позовної давності на час процедури медіації тощо («м'яке» просування медіації); 2) законодавче (владне) встановлення обов'язкової медіації у певних категоріях спорів під страхом неприйнятності позовів без проходження цієї досудової процедури, запровадження обов'язкової судової медіації та накладення штрафних санкцій за безпідставну відмову від участі у ній; встановлення санкцій за відмову від участі у медіації у випадку використання так званої квазіобов'язкової медіації («жорстке» просування медіації);

- розроблено Ментальну карту та обґрунтовано оптимальні шляхи розвитку земельної медіації в Україні.

Повнота викладу одержаних результатів. Основні результати, положення та висновки дисертаційного дослідження викладені у 19 публікаціях, з них: 4 наукові статті опубліковані у фахових виданнях України з юридичних наук категорії Б, перелік яких затверджено МОН України, 1 стаття – у зарубіжному періодичному виданні (Польща), а також 14 тез доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Всі наукові статті, зараховані за темою дисертації, предметно стосуються тематики дисертаційного дослідження.

Значення одержаних результатів для науки й практики. Основні висновки та положення дисертації розширюють наукові уявлення про правове регулювання та практичне застосування медіації як альтернативного способу врегулювання спорів у сфері земельних правовідносин, зокрема, при врегулюванні земельних спорів. Водночас, аргументовані у роботі Хлистік М. А. можливі варіанти розвитку земельної медіації в Україні в залежності від обраного напрямку її просування та представлені здобувачкою у виді Ментальної карти розвитку земельної медіації в Україні сприятимуть якісному прискоренню запровадження медіації як альтернативного способу врегулювання земельних спорів, ураховуючи сучасні воєнні виклики та пов'язані із ними психологічне навантаження на громадян країни, перевантаженість судової системи, а також виклики післявоєнного періоду як і євроінтеграційні процеси загалом.

Окрім того, сформульовані в роботі висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані: у науково-дослідницькій роботі – для подальшого вивчення правового регулювання та практики застосування

медіації при вирішенні земельних спорів, при написанні наукових робіт із цієї проблематики; у нормотворчій діяльності – для вдосконалення законодавства України, зокрема при внесенні змін та доповнень до закону України «Про медіацію», у правозастосовній діяльності – у роботі органів місцевого самоврядування та судової влади, медіаторів для вдосконалення відносин альтернативного врегулювання спорів; у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Земельне право», «Медіація у професійній діяльності юриста», «Цивільне право», «Адвокатура України», «Нотаріат України», а також при підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій із зазначених дисциплін.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Дисертація є самостійним науковим дослідженням, у якому відображені власні наукові ідеї та напрацювання її автора – Хлистік М. А. Використані в роботі ідеї та положення науковців мають відповідні посилання. У ході перевірки дисертації сертифікованою програмою Strikeplagiarism запозичень матеріалу без посилання на відповідне джерело не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

1. На сьогоднішній день медіація у більшості випадків є додатковою сферою діяльності для юристів, нотаріусів, психологів тощо. Зокрема, дисертантка у своїй роботі звертає увагу на виникнення ймовірного конфлікту інтересів у адвоката, який практикує одночасно надання юридичних послуг та послуг медіатора (стор. 126). *Доречно було б, якби здобувачка розкрила своє бачення щодо виникнення таких ситуацій та цікаво почути її думку щодо доцільності поєднання однією особою декількох видів професійної діяльності (зокрема, діяльності адвоката та медіатора, чи нотаріуса та медіатора), а також, щодо розвитку медіації як самостійної професії.*

2. У дисертаційному дослідженні (стор. 53-54) здобувачка розкриває зміст оціночної медіації. Було б доцільно почути думку здобувачки щодо перспективи розвитку оціночної медіації в Україні у сфері земельних відносин як і щодо того, чи відповідає оціночна медіація самій природі медіації та основним принципам медіації, таким як добровільність та нейтральність, самотійність сторін у напрацюванні та прийнятті рішень? Чи має місце «оцінка» у процесі медіації?

3. Потребує додаткового обґрунтування сформульований авторкою висновок (стор. 111) про те, що «врегулювання спору за участю судді є окремим, відмінним від медіації, способом». У цьому контексті, варто зазначити, що після запровадження наприкінці 2017 року у процесуальних кодексах України нововведень щодо мирного вирішення спорів у судах, зокрема, шляхом врегулювання спору за участю судді (статті 201-205 ЦПК України, 186-190 ГПК України, 184-188 КАС України) частина науковців процедуру врегулювання спору за участю судді відносить до судової медіації. Цікаво було би дізнатися, чи проводила здобувачка порівняльний аналіз процедури медіації та процедури врегулювання спору за участю судді, та чи були виявлені характерні подібності (відмінності) між медіацією та процедурою врегулюванням спору за участю судді?

Зазначені вище зауваження та побажання стосуються дискусійних аспектів, не знижують загального наукового рівня дисертаційної роботи, не ставлять під сумнів основні результати дослідження, отримані Хлистік М. А., і лише підкреслюють складність, масштабність і актуальність обраної здобувачкою наукової проблематики.

Оцінка мови та стилю дисертації. Текст дисертації викладено державною мовою, логічно та послідовно. Наукова термінологія, що використовується у роботі, є загальновизнаною. Дисертація написана з

грамотним вживанням юридичної та спеціальної термінології. Стиль викладення в дисертації матеріалів дослідження, наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечують легкість і доступність їх сприйняття.

Загальний висновок. Резюмуючи висловлені вище позитивні наукові доробки дисертантки та дискусійні зауваження щодо окремих положень, можна стверджувати, що дисертація Хлистік М. А. є самостійним завершеним науковим дослідженням, у якому авторка змогла розв'язати нові теоретичні і практичні завдання щодо встановлення особливостей правового регулювання та практики застосування медіації як альтернативного способу врегулювання земельних спорів на основі аналізу сучасного вітчизняного та зарубіжного законодавства, з урахуванням світового досвіду функціонування моделей медіації; формулювання пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства та окреслення оптимальних напрямків розвитку медіації земельних спорів в Україні.

Дисертаційна робота Хлистік М. А. в межах поставленої мети та завдань є самостійним, комплексним і завершеним науковим дослідженням, у якому шляхом формулювання нових та вдосконалення існуючих правових конструкцій, понять та категорій одержані нові теоретичні і практичні результати, що в сукупності є суттєвими для розвитку науки як земельного права, так і юридичної науки України загалом з врахуванням сучасних процесів гармонізації національного законодавства із вимогами ЄС, воєнних викликів, судової та земельної реформи.

Дисертаційна робота оформлена відповідно до встановлених вимог, для її тексту характерний формально-логічний спосіб викладу матеріалу. Робота вирізняється смисловою завершеністю, цілісністю та єдністю структури і змісту. У дисертації не виявлено будь-яких проявів академічної недоброчесності (в т.ч. плагіату, фабрикації, фальсифікації).

Таким чином, дисертація **Хлистік М. А.** «Медіація як альтернативний спосіб врегулювання земельних спорів» відповідає спеціальності 081 «Право», вимогам п. п. 6, 7, 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а її автор – **Хлистік Мирослава Андріївна** заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

05 травня 2025 року

РЕЦЕНЗЕНТ

доктор юридичних наук, професор,
завідувач, професор кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Волинського національного
університету імені Лесі Українки

Сергій КНИШ

